

Roman Kopacki*

SZADKOWSKI RYNEK – ZARYS UWARUNKOWAŃ „ROZWOJU”

Szadek – niewielkie miasteczko położone w powiecie zduńskowolskim – może się poszczycić długą i wspaniałą historią, o której dziś już niewielu pamięta. Na szczególną uwagę zasługuje szadkowski rynek, który zwłaszcza w dawnych czasach był zasadniczym elementem układu przestrzennego miasta. Stanowił on „serce” Szadku, rzeczywiste centrum, tak jak w większości miast zakładanych w okresie średniowiecza. Główny plac Szadku, jako jądro przestrzeni miejskiej, podlegał różnym wpływom warunkującym jego rozwój, wśród których podstawową rolę odegrały czynniki fizycznogeograficzne. W późniejszym okresie duże znaczenie miały także m. in. warunki społeczne i instytucjonalne – wpływające bądź to na rozwój, bądź na stagnację lub regres w obrębie rynku.

Uwarunkowania fizycznogeograficzne

Istotną rolę przy założeniu miasta odegrał czynnik topograficzny oraz inne warunki przyrodnicze. Do najbardziej typowych w okresie średniowiecza należało sytuowanie osiedla na równinie, nad brzegiem rzeki, potoku lub stawu¹. Z taką sytuacją mamy do czynienia również w Szadku. Względnie płaski obszar niewielkiej wysoczyzny, położonej między dolinami rzek, był bardzo dogodny na ulokowanie miasta.

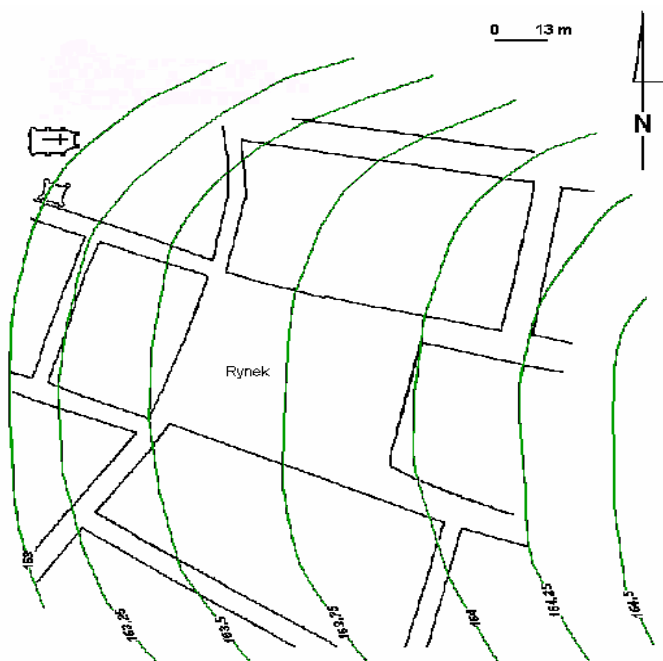
Pod względem morfologicznym obszar, na którym znajduje się rynek, charakteryzuje się niewielkimi deniwelacjami (rys.1). Fakt ten był niezmiernie istotny przede wszystkim z uwagi na odprowadzanie wód deszczowych oraz nieczystości w kierunku

* mgr Roman Kopacki jest doktorantem w Katedrze Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej Uniwersytetu Łódzkiego.

¹ T. Tołwiński, *Urbanistyka*, t.1, Wyd. Ministerstwa Odbudowy, Warszawa 1947.

rzeki z jednej strony, z drugiej zaś strony zaopatrzenia miasta w wodę pitną.

Można przypuszczać, iż ujęcie wody dla miasta znajdowało się na południe od Szadku, na prawym brzegu Pichny. Prawdopodobnie, tak jak to miało miejsce w innych ówczesnych miastach, podnoszono wodę systemem kół na wyższy poziom, skąd grawitacyjnie spływała do głównego zbiornika wody w rynku i drewnianymi rurami była rozprowadzana po obszarze miasta².

Rys. 1. Ukształtowanie terenu na obszarze najstarszej części Szadku

Źródło: opracowanie własne

² J. Teodorowicz-Czerepińska, *Przemiany zabudowy i funkcji rynku w Lublinie w XVI–XVIII w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” (dalej KwHKM) 1993, t.41, nr 2.

Gdyby w obrębie rynku występowały zastoiska wody opadowej, natomiast topografia obszaru, na którym rozplanowano układ miejski, utrudniała doprowadzenie wody pitnej, z pewnością możliwości rozwoju, gospodarczego miasta, byłyby znacznie gorsze.

Szadek jest przykładem miasta, którego rynek jest usytuowany *de facto* prawie prostopadle do warstwic. Sposób taki dawał najkorzystniejsze warunki, tzn. najmniejszy spadek wzdłuż wszystkich rynkowych pierzei, co z kolei w znaczący sposób wpływało na ułatwienia w ruchu komunikacyjnym przez rynek³.

Rynek w Szadku został ulokowany na przecięciu dwóch szlaków handlowych, prowadzących z Mazowsza na Śląsk oraz z Wielkopolski w kierunku ziemi sandomierskiej. Badania historyków dowodzą, iż w przypadku dolin rzecznych oraz obszarów podmokłych, utrudniających przeprawę, drogi łączyły się na krawędzi doliny w obrębie terenów wyżej położonych i suchych. Zapewne taka sytuacja występowała także w Szadku.

Uwarunkowania instytucjonalne i społeczne

Zasadniczo odpowiedzialność za pomyślny rozwój miasta ponoszą jego władze. To organ rządzący w mieście reguluje relacje gospodarcze, jak również organizuje aktywność gospodarczą, której przejawy były widoczne przede wszystkim w obrębie rynku. Szadek, jako miasto królewskie, tak jak większość miast trzynastowiecznej Polski, zapewne korzystał z przywilejów płynących z tego tytułu. Jednym z ważniejszych było pozwolenie na dokonywanie transakcji handlowych rynku. Kluczowym dla rynku w Szadku było potwierdzenie praw miejskich w 1401 r. oraz przywilej przenoszący miasto z prawa polskiego na magdeburskie. Oznaczało to zwiększenie uprawnień władz miejskich, jak również zasięgu przywilejów ekonomicznych, które praktycznie oznaczały cotygodniowy targ i trzy jarmarki rocznie⁴.

³ J. Pudelko, *Rynki w planach miast śląskich*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1964, t. 9, nr 3–4.

⁴ T. Marszał, *Szadek. Monografia miasta*, Szadek 1995.

Odbывające się w Szadku jarmarki istotnie wpływały, zarówno na rozwój rynku, jak i całego miasta. Miały one swoje odpowiedniki w lokalnych kalendarzach odpustowych. W drugiej połowie XVI w. na szadkowskim rynku odbywały się wtorkowe targi oraz jarmarki na św. Jakuba, Podniesienie św. Krzyża, św. Szymona i św. Judę. W czasie jarmarków dokonywano zakupów hurtowych. Powiązanie jarmarków z odpustami stanowiło podstawową więź, łączącą Szadek z rynkiem regionalnym. Targi natomiast były zjawiskiem związanym z rynkiem lokalnym i na ogół ze sprzedażą detaliczną⁵.

W wieku XVIII Szadek ogarnął powolny regres gospodarczy, ale jeszcze na początku XIX w. miasto było dość ważnym ośrodkiem handlowym na ziemi sieradzkiej. Odbywało się w tym czasie w mieście od 8 do 14 jarmarków rocznie, natomiast w połowie XIX w. ich liczbę ograniczono już do sześciu.

Ważnym elementem, który ewokował procesy zachodzące w obrębie rynku, była zamieszkała tu społeczność. Okresowe (targi) czy też sezonowe (jarmarki) skupiska większej liczby ludzi dają impuls do rozwoju rynku, jako ośrodka wymiany informacji oraz działalności rzemieślniczej⁶.

W XVI w. obserwuje się w Szadku skupianie mieszczan w cechach zawodowych, m.in. sukienników, szewców, kupców, stolarzy; których najbogatsi przedstawiciele zamieszkiwali przy rynku i zajmowali centralne jatki handlowe na placu⁷.

W późnym średniowieczu miasto stało się także ważnym ośrodkiem życia szlacheckiego na ziemi sieradzkiej, a miejski ratusz służył jako miejsce odbywania się licznych sejmików. Ożywieniu w sferze handlu towarzyszył rozwój funkcji towarzyskiej i kulturalnej, czego dowodem były turnieje rycerstwa, jakie miały miejsce w Szadku – prawdopodobnie na rynku.

Poczynając od wieku XVII aż po XIX, następuje okres stagnacji i regresu, m.in. w sferze społecznej. Wskutek licznych

⁵ J. Moroszek, A. Wyrobisz, *Małe miasto jako ośrodek rynku lokalnego*, „Przegląd Historyczny” 1980, t. 71, nr 1.

⁶ P. Urbaniak, *Plac miejski- skutek czy warunek powstania?*, KwKHM 1992, t. 40, nr 3.

⁷ J. Wiesiołowski, *Funkcje placów miejskich w późnośredniowiecznej aglomeracji poznańskiej*, KwKHM 1992, t. 40, nr 3.

epidemii i pożarów, znaczna część mieszkańców ubożeje. Podstawa rozwoju gospodarczego miasta, jaką było sukiennictwo, chyli się ku upadkowi. Główną przyczyną takiego stanu była pauperyzacja wsi, a nędza chłopów wywołała wielki spadek obrotów handlowych suknem na placu rynkowym. Niewielka poprawa sytuacji następuje w drugiej połowie XVIII w., kiedy to podczas częstych zjazdów szlachty ożywał rynek, natomiast właściciele oberży i handlujący piwem oraz winem osiągalni zyski.

W momencie wybuchu drugiej wojny światowej spośród 25 domów w rynku połowa należała do właścicieli pochodzenia polskiego. Często jedna nieruchomość stanowiła współwłasność i była podzielona na dwie odrębne części. Ponad 30% nieruchomości znajdowało się w rękach właścicieli wyznania mojżeszowego, pozostałe zaś budynki były własnością osób pochodzenia niemieckiego. Produkty swoich rzemiosł zamieszkujący rynek oferowali przeważnie w sklepikach, znajdujących się we frontowych częściach domów.

Ważny wpływ na funkcje i charakter zagospodarowania rynku miała podjęta w połowie lat siedemdziesiątych XX w. decyzja władz miasta, której konsekwencją było przeniesienie targów na nowo powstały plac targowy w południowej części miasta. Doprowadziło to do znacznego ograniczenia funkcji handlowej rynku.

Uwarunkowania urbanistyczno-architektoniczne

W Szadku zastosowano typowy, wykształcony między Łabą a Odrą, schemat rozplanowania – z rynkiem pośrodku i siatką prostopadłych ulic, które dzieliły przestrzeń miasta na zwarte bloki parcel⁸. Takie rozwiązanie dostosowano, jak już wspomniano, do istniejącego układu dwóch ważnych szlaków – natomiast rynek został wytyczony na ich przecięciu.

Dojrzałości ówczesnej koncepcji urbanistycznej dowodzi regularność rozplanowania średniowiecznego Szadku, o czytelnym układzie, tzw. krzyżowym, z dużym – prostokątnym i jakby się mogło wydawać „na wyrost” rynkiem (rys. 2). Jest bardzo

⁸ U. Sowina, *Przestrzeń miasta w późnym średniowieczu - rynek w Sieradzu*, KwKHM 1992, t. 40, nr 3.

prawdopodobne, że duże znaczenie przy planowaniu miasta miał fakt braku murów miejskich w Szadku, czego konsekwencją było dość duże „rozluźnienie” zabudowy oraz wymiary rynku. Biorąc pod uwagę układ przestrzenny miasta lokacyjnego, rynek stanowił rzeczywiste centrum, tak w sensie przestrzennym, jak i funkcjonalnym, koncentrując handel, komunikację oraz władzę. Wytyczony rynek przyjął początkowo wymiary 125 x 75 m (w przeliczeniu na powierzchnię 0,9 ha).

Rys. 2. Położenie rynku w przestrzeni miejskiej

Źródło: opracowanie własne

Znacznych rozmiarów rynki są charakterystyczne dla miast z dominacją funkcji rolniczej⁹. Także mieszkańcy Szadku dysponowali dużym arealem ziemi uprawnej, co wywarło wpływ na charakter i funkcjonowanie ośrodka, a w konsekwencji także i na wielkość rynku. Na szadkowskim rynku odbywał się handel przede wszystkim płodami rolnymi oraz zwierzętami gospodarskimi.

W wyniku dziewiętnastowiecznej regulacji miasta zabudowaniu uległa wschodnia pierzeja rynku o cały kwartał zabudowy (rys. 2), natomiast dotychczasowe połączenie między ulicami Uniejowską a Widawską zostało przerwane. Zapewne tak duży stary rynek nie był już potrzebny, jeżeli identyczne funkcje przejął nowy plac targowy, wytyczony na zamknięciu ulic Piotrkowskiej i Warszawskiej od ich wschodniej strony¹⁰. Dodatkowym bodźcem do zabudowy starego rynku była atrakcyjność nowo powstałych, działek w centrum miasta.

Wyraz architektoniczny małych, często rolniczych miasteczek, przejawiał się głównie w zabudowie zespołu rynkowego. Domy mieszkalne są budowane jak domy miejskie w blokach przyrynkowych, stodoły zaś tworzą swoistą dzielnicę podmiejską lub całe ulice „stodolniane”¹¹ Taka też jest w Szadku.

W obrębie szadkowskiego rynku obecnie przeważa niska zabudowa. Dopiero na początku XX w. nowo powstałe budynki przy pierzei północnej miały dwie kondygnacje. Stworzyło to lepsze warunki do handlu, który lokował się w części parterowej domów.

Zarówno czynniki zewnętrzne, jak i wewnętrzne wpływały na rozwój gospodarczy rynku. Istotne znaczenie dla rozwoju miasta i usytuowania rynku miały warunki topograficzne. Czynnikiem sprzyjającym o charakterze uwarunkowania zewnętrznego był przebieg szlaków komunikacyjnych, które krzyżowały się w obrębie szadkowskiego rynku. Poziom obrotów handlowych

⁹ M. Kulesza, *Morfogeneza miast na obszarze Polski Środkowej w okresie przedrozbiorowym*, Wyd. UŁ, Łódź 2001.

¹⁰ *Studium historyczno-konserwatorskie miasta Szadek*, Pracownia Konserwacji Zabytków, Oddz. w Kielcach, Kielce 1989.

¹¹ K. Wejchert, H. Adamczewska-Wejchert, *Małe miasta*, 1986.

niewątpliwie zależał od stopnia zamożności miejscowej społeczności. Podstawowym impulsem do rozwoju rynku były odbywające się w jego obrębie targi i jarmarki.

Literatura

Kulesza M., *Morfogeneza miast na obszarze Polski Środkowej w okresie przedrozbiorowym*, Wyd. UŁ, Łódź 2001.

Marszał T., *Szadek. Monografia miasta.*, Szadek 1995.

Moroszek J., Wyrobisz A., *Małe miasto jako ośrodek rynku lokalnego*, „Przegląd Historyczny” 1980, t.71, nr 1.

Pudółko J., *Rynki w planach miast śląskich*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1964, t. 9, nr 3-4.

Sowina U., *Przestrzeń miasta w późnym średniowieczu – rynek w Sieradzu*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1992, t. 40, nr 3.

Studium historyczno-konserwatorskie miasta Szadek, Pracownia Konserwacji Zabytków, Oddz. w Kielcach, Kielce 1989.

Teodorowicz-Czerepińska J., *Przemiany zabudowy i funkcji rynku w Lublinie w XVI–XVIII w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1993, t. 41, nr 2.

Tołwiński T., *Urbanistyka* t.1, Wyd. Ministerstwa Odbudowy, Warszawa 1947.

Urbaniaś P., *Plac miejski – skutek czy warunek powstania?*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1992, t. 40, nr 3.

Wejchert K., Adamczewska-Wejchert H., *Małe miasta*, 1986.

Wiesiołowski J., *Funkcje placów miejskich w późnośredniowiecznej aglomeracji poznańskiej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1992, t. 40, nr 3.